

ПРОБЛЕМИ КУЛТУРНОГ ИДЕНТИТЕТА БАЛКАНА

Мирко Грчић¹¹Географски факултет, Универзитет у Београду, Република Србија

Сажетак: У раду су размотрене различите детерминанте и амбивалентност појма Балкана, како у физичко-географском, тако и у културногеографском, геополитичком и демографском аспекту. Истакнуте су специфичности и проблеми културног идентитета, који проистичу из сложене географске структуре и културно-историјског наслеђа. Ближе су осветљене карактеристике Балкана као метафоре и културног конгломерата. На крају је истакнут утицај ширења европеизма, као новог политичког и културног смисла, на трансформацију културног идентитета балканског човека (*homo balcanicus*).

Кључне речи: Културна географија, културни идентитет, Балкан, балканизација, балканизам

Original scientific paper

THE ISSUES OF THE BALKANS CULTURAL IDENTITY

Mirko Grčić¹¹Faculty of Geography, Belgrade University, Republic of Serbia

Abstract: The paper discusses different determinants and the ambivalence of the Balkans term via physical-geographical, cultural-geographical, geopolitical, and demographic aspects. The specificities and problems of the cultural identity that emerged from a complex geographical structure and cultural-historical heritage were accounted for. Furthermore, a light was cast upon the Balkans features from the aspect of metaphors and cultural conglomerate. Finally, the impact of the spreading Europeism was pointed out, which was a new political and cultural feature affecting the transformation of the *homo balcanicus* cultural identity.

Key words: cultural geography, cultural identity, the Balkans, balkanization, balkanism

БАЛКАН КАО ГЕОГРАФСКИ РЕГИОН

Назив Балканско полуострво (*Balkanhalbinsel*) увео је у науку немачки географ Цојне (Johan August Zeune) 1808. г., желећи тиме да истакне његову геополитичку индивидуалност у време кад је Први српски устанак (1804 г.) наговестио отварање тзв. „Источног питања“ односно питање наследства „Европске Турске“ и привукао пажњу дипломатских кругова Европе. Велики географ Карл Ритер (Carl Ritter) преферирао је назив Грчко полуострво (*Halbinsel Greichland*) за одређивање простора између Дунава и Пелопонеза. На старим картама

THE GEOGRAPHICAL REGION OF THE BALKANS

The term of the Balkan peninsula (*Balkanhalbinsel*) was scientifically introduced by Johan August Zeune, a German geographer, in 1808 in an attempt to point out its geopolitical individualism at the time when the First Serbian Uprising (1804) announced the so-called “Eastern question”, i.e. the matter of European Turkish legacy that brought the attention of European diplomatic circles. Carl Ritter, a famous geographer, preferred to call the region between the Danube and the Peloponnese a Greek peninsula (*Halbinsel*

сусрећу се називи Византијско полуострво и Илирик (Illyricum), због тезе да су Словени западног полуострва потомци Илира. Цојне је овај назив одабрао на основу географских и картографских представа, мислећи да је планина Балкан (Стара Планина) у Бугарској централно било Полуострва. Турци су ту планину називали Коца Балкан, употребивши персијску реч *Balkhana*, што значи узвишење изнад равнице, а не турску реч *dag* која означава планину уопште. Европљани су прихватили назив Балкан за све европске поседе Отоманске империје, разликујући их од остатка Европе. Западни део полуострва више заузимају планине и крашки терени, док источни део заузимају равнице и низије. Просечна надморска висина Балканског полуострва је 540 m, тј. за 200 m виша од европске. На полуострву се налазе два млада набрана планинска система: Динарско-Пиндски и Карпатско-Балкански (Старопланински), између којих је стари Родопски масив. Велике равнице на полуострву су Дунавска низија - северно од Старе планине, Тракијска низија, Албанска низија - западно од Динарида, низија Тесалија у Грчкој, које су у прошлости биле доста мочварне. Највиши врхови Балканског полуострва су Мусала на Рили (2 925 m), Олимп (2 917 m) и Шар планина (2 764 m).

Балканско полуострво окружено је са шест мора и три реке. У тим границама има површину око 505 578 km², од којих острва заузимају 21 500 km². На њему живи око 45 мил. становника. Основица којом се ово полуострво веже за континентални блок, између Трста и Одесе (1 300 km) шири је него основица којом се Европа веже за Азију, између Одесе и Калињинграда (1 160 km), те би га пре могли сматрати за субконтинент Европе, слично као што је Индија субконтинент Азије.

Културно-географску границу Балкана у прошлости је представљала Војна крајина (frontier), која је имала улогу одбрамбене зоне Хабзбуршке монархије, Европе и западног хришћанства (*antemurale christianitatis*), од турске опасности. Она се пружа на линији

Greichland). The old maps used the terms of Byzantine peninsula and Illyricum due to the thesis of the west Slavs originating from the Illyrians. Zeune chose the term because of the geographic and mapping ideas, thinking that the Balkan mountain (the Stara Planina) in Bulgaria was the backbone of the peninsula. The Turks called this mountain by a Persian word *Balkhana*, meaning an elevation above the plain, and not the Turkish word *dag* meaning a mountain in general. The Europeans adopted the term *Balkans* for all the European Turkish lands thus making a distinction from the rest of the Europe. The western part of the peninsula is covered by mountains and karst terrain whereas the eastern part is covered by plains and lowlands. The average Balkans altitude is 540 m, i.e. 200 m larger than European average. There are two young crimped mountain ranges: the Dinaric-Pindic and Carpathian-Balkan systems divided by the old Rhodopes. The great lowlands at the peninsula are the Danube plain (north from the Stara Planina), Thracian lowland, Albanian lowland (west from the Dinarides, in Thessaly, Greece, once a swamp field). The highest Balkans peaks are the Musala, Rila (2 925 m), the Olympus (2 917 m) and the Sharr mountains (2 764 m).

The Balkans is surrounded by six seas and three rivers. These boundaries encompass the surface of 505 578 km², 21 500 km² of which are islands. The population is around 45 million. The continental block connecting the peninsula and the rest of the continent between Trieste and Oddessa (1, 300 km) is wider than the block connecting Europe and Asia between Oddessa and Kalingrad (1 160 km), so it may also be regarded as a European subcontinent the same as India is thought of as an Asian subcontinent.

The cultural-geographical Balkans borders used to be along the Military frontier, which used to defend the Austro-Hungarian Empire, Europe, and Christianity in general. (*antemurale christianitatis*) from the Turks. The borderline follows the line: Bay of Rijeka

Ријечки залив-Купа-Сава-Дунав до Ђердапа-Карпати-висоравањ Билард-Прут-Дунав-Црно море. У тим границама површина Балкана износи око 565 000 км² а број становника око 50 мил. Ако се узму у обзир границе свих држава које партиципирају на Балканском полуострву, укључујући Румунију и Турску, Балкан има површину 1 545 484 км², око 138 мил. становника и значајан економски потенцијал. Ако се узме само европски део Турске (23 764 км²) а искључи турска Мала Азија, онда је овај геопростор упола мањи - има 788 672 км² и око 71 мил. становника. Молдавија и Кипар не партиципирају на Балканском полуострву, иако му културолошки гравитирају.

– the Kupa River – the Sava River – the Danube down to the Iron Gate – the Carpathians – the Bilard plateau – Prut – the Danube – the Black Sea. Within these borderline, the Balkans surface is around 565 000 km² with 50 million population. If we consider all Balkan countries borderlines, including Turkey and Romania, the Balkans surface is 1 545 484 km² with around 138 million population meaning great economic potential. If we regard only the European Turkish territory (23 764 km²) and exclude the Turkish Middle East, than this territory is double smaller - 788 672 km² and 71 million population. Moldavia and Cyprus do not take part in the Balkans, though they tend to have joint cultural background.

БАЛКАН КАО ГЕОПОЛИТИЧКИ ЧВОР ЕВРОПЕ

Историјско-географски Балкан представља “стару Европу”, колевку хеленске цивилизације, византијске империје и православне религије, за разлику од “нове Европе”, која баштини културне тековине Римске империје, католичке цркве и културно-историјске епохе ренесансе. На Балканском полуострву се формирала прва цивилизација у Европи (античка Грчка), прва империја (Македонска), а за њом су долазиле и пропадале друге империје (Византија, затим Турска, Хабзбуршка) и интересне сфере великих сила (Грчић М. 2001). Исток и Запад хватао се вековима у коштац на балканском тлу, под најразличитијим облицима црквене, културне, идеолошке или државно-политичке експанзије (Дворниковић, 1937).

На први поглед то је стварало утисак да Балкан уопште може да буде само објект светске историје, а никако субјект. Већ други поглед открива дубљи смисао балканске историје. Балкански етнографски, културни и политички мозаик постепено се помаљао као својеврсна цивилизацијска синтеза свега што је долазило са истока, севера или запада.

Рим и Византија су створили моделе главних цивилизацијских кругова на

THE BALKANS AS A GEOPOLITICAL NODE OF EUROPE

Historically and geographically, the Balkans is the “old Europe”, the cradle of Hellenic civilization, Byzantine Empire, and Orthodox Christianity as a contrast to the “new Europe”, a cultural legacy of the Roman empire, Catholicism, and Renaissance. The Balkans gave rise to a new civilization (antique Greece), a first empire (Macedonian), followed by a rise and fall of other reigns (Byzantine, Turkish empire, Austro-Hungarian) and interests of great political centers (Грчић М. 2001). The East and the West had always been clashing in the Balkans territory, through different fields of action – church, culture, ideology, state, and politics. (Дворниковић В., 1937).

At first sight, there was an impression that the Balkans in general could only be an object of the course of world’s history but not the subject whatsoever. A deeper analysis provides a better insight into the Balkans history. The ethnographic, cultural and political Balkans mosaic gradually emerged as a civilization synthesis of everything that came from East, North, or South.

The Rome and Byzantine had created

културној карти Балканског полуострва. Византија је симболизовала евроазијско јединство (*Catena Mundi*), све док је Мехмед други Освајач (1452-1481) није уништио и укључио у Османску империју и дугорочно затворио балкански дух раскршћа. Народи на затвореном раскршћу Балкана били су дуго далеко од она два појма која су карактеристична за европску ренесансу – “индивидуализма” и “модерности” (Буркхарт, 1996).

Византијска синтеза (римске политичке мисли с православном хришћанском црквом и грчком културом) утицала је на културни развој земаља и народа Балкана. Што се тиче објашњења економског заостајања, ту постоје дијаметрално супротна гледишта. Неки аутори истичу социјално-структурне узроке у дуготрајном историјском периоду. Други сматрају да су византијске интриге, етничке неслоге и проблеми везани за турску окупацију, утицали да је “Балкан” постао метафора за социјалну неразвијеност и заосталост. Трећи сматрају да није проблем у узроцима заостајања Источне и Југоисточне Европе, него у узроцима феноменалног развоја Западне Европе (Тодорова, 2010).

На основу проучавања геосоцијалне стварности Балкана у делима Ј. Цвијића и његових следбеника, могу се издвојити следеће закономерности:

1. Територијална диференцијација или социјално-економска неравномерност развоја земаља или региона, условљена је поларизацијом територије тј. издвајањем центра и периферије. У почетним фазама развоја правци утицаја иду од периферије ка “тачки атракције” која постаје фокус концентрације. У вишим фазама развоја културни и економски утицаји иду у обрнутом смеру – дифузно од центра ка периферији.

2. Детерминација утицаја географске средине на историјски развој и цивилизацијски процес, у први план ставља географски и геоморфолошки склоп територије, који је у вези са саобраћајем и кретањем између центра и периферије.

3. Хијерархија територијалних система

the key civilization models on the cultural map of the Balkans peninsula. The Byzanth symbolized the Eurasian unity (*Catena Mundi*), until Sultan Mehmet the Conqueror (1452-1481) demolished the Balkans and confined the Balkans spirit within the Ottoman Empire. The peoples living in the Balkans crossroad had been, for a long period, far from two ideas typical of European Renaissance, i.e. “individualism” and “modernity” (Буркхарт J., 1996).

The Byzantine synthesis (Roman political thoughts and Orthodox Church and Greek culture) affected the cultural development of the Balkans countries and peoples. Speaking of the economic backwardness, there are two diametrically opposite points of view. Some authors stress out the social-structural causes during a long-term course of history. Others believe that Byzantine intrigues, ethnical conflicts and problems with reference to Turkish occupation had resulted in the Balkans becoming a metaphor of social underdevelopment and backwardness. There is also some believing that the problem is not the slow development of the East and South-East Europe but a genius development of the West Europe (Тодорова М. 2010).

We may extract the following legalities based upon the work of Jovan Cvijić and his disciples within the field of geo-social Balkans reality:

1. Territorial differentiation or social-economic inequity of the countries or region development is conditioned by the territorial polarization i.e. the distinction between the center and periphery. In early stages of development, the trend moves from the periphery towards the “attraction point” that becomes the concentration focus. In later stages of development, both cultural and economic trends move inversely – from the center towards the periphery.

2. Determination of geographical environment impact on the historic development and civilization process points out the geographical and geomorphological

“центар-периферија”,

утиче на просторну организацију и функције центара различитог хијерархијског ранга. Неусклађеност функција и интереса између центара чини основу конфликта.

Балканско полуострво је у време Византијске империје, захваљујући отворености према суседним областима Мале Азије и Европе, имало улогу трансмисије, а затим и центра дифузије материјалних и културних добара. Положај Константинопоља између Европе и Мале Азије то илуструје.

Природни историјски развој Балкана је прекинут због “турског продора” који је дугорочно учинио полуострво периферијом Европе. Штавише, Полуострво је било лишено унутрашњег културног центра уопште; то му је дало ново геополитичко и геостратешко значење. Од тада стратегија детерминише значај Балканског полуострва у Европској историји. Геополитичке и геостратешке везе и интеракције између периферног и централног простора створиле су Источно питање. Суштина овог геополитичког проблема није ништа друго него конфликт два центра моћи - Русије и Европе у експанзији према Балкану. Русија је у тежњи да заузме периферни простор укрестила своје интересе са друга два центра моћи - Западном и Централном Европом с једне стране и Малом Азијом са друге.

Мешање страних сила и утицаја настављено је и у XX веку, у виду фашизације у време Другог светског рата, потом совјетизације после Другог светског рата (изузев Грчке, а после 1948. и бивше Југославије), и коначно, савремене „евроинтеграције“ и „натоизације“. Према томе, Балканско полуострво је у зони цивилизацијског лимитрофа, у којој су се историјски смењивале динамика веза „стварање – разарање“.

territory context, which further relates to traffic and mobility between the center and the periphery.

3. Hierarchy of “center-periphery” territorial systems affects the spatial organization and function of centers that are differently hierarchically ranked. The imbalance between the function and interests of various centers makes the backbone of the conflict.

Due to connectivity with the neighboring regions of Middle East and Europe, during the Byzantine rule, The Balkans peninsula first took the role of a transmitter and then the center of material and cultural diffusion. The Constantinople position between Europe and Middle East is there to illustrate this.

The natural historical development of the Balkans was interrupted by the “Turkish intrusion” that had made the peninsula a long-term European periphery. Furthermore, the Balkans had been void of an internal cultural center in general, which further resulted in a new geo-political and geo-strategic significance. Ever since, the strategy has been determining the Balkans relevance for the European history whatsoever. The geo-political and geo-strategic connections and interaction between the center and periphery brought up the rise of the Eastern question. The core of this geo-political issue is nothing but the conflict of the two centers of power, i.e. Russia and Europe, and their ambitions on the Balkans. In its Balkans aspirations, Russia confronted the other two powers – West and Central Europe on one side and Middle East on the other.

The foreign interference and impact continued over the 20th century via WW II Fascism and post-war Sovietism (except Greece, and Yugoslavia after 1948) and finally reached the modern time processes of „Euro-integration“ and „NATO accession“. Accordingly, the Balkans peninsula finds itself in a zone of civilization limitrofe, i.e. node, in which „creation and destruction“ have rotated over history.

БАЛКАН КАО МЕТАФОРА

Балкан као идеја је више метафора која означава полуразвијен, полуоријенталан, полудивиљован и чак полуколонијалан регион. У очима Европејаца „Балкан“ је регион „ниске“ културе, проблематичног, психички противуречног човека, којег раздиру страсти, идеје и нетолеранција. Појам припростога етнокултурног типа „балканца“ (*Homo balcanicus*) плод је геополитичких предрасуда и књижевне маште (Џаџић, 1994). Балкан као метафора економски периферног, геополитички подељеног и правно несигурног („варварског“) простора с ону страну европског „лимеса“, оправдавала је освајачке „цивилизаторске“ или „миротворачке“ аспирације - наравно, праћене територијалним освајањима, притисцима и агресијама.

Античко грчко и римско наслеђе много је веће на Балканском полуострву, него у Централној Европи, која се већим делом налазила с ону страну римског Лимеса и била насељена варварима. У античко доба протор данашњег Балкана био је „стара Европа“, носилац цивилизацијског прогреса и смисла појма Европе. За древне Грке појам Европа односио се само на данашњи Балкан. Римљани су тај појам проширили до границе своје империје (Лимеса), а хришћани до границе хришћанства. „Према Лари Волфу (Wolf) симболичка географија Европесередифинисала у време Просветитељства, и заосталост и „варварство“, који су до тада приписивани Северу, пројектују се на Југоисток“ (Кљосев, 2009). „Свето Римско царство германске нације“ постало је мит у немачкој империји, као што је византијско наслеђе постало мит у руској империји. Парадоксално је да је Балкан, који има и римско и византијско наслеђе, сада треба да доказује своју припадност европској цивилизацији, посебно у правном систему. Насупрот моделу Средње Европе, који је оличење религијске толеранције, етничког заједништва, мултикултуралности, полилингвизма - дакле идеала и смисла „европског дома“, модел „Балкана“ има

THE BALKANS AS A METAPHOR

The idea of the Balkans is more of a metaphor for a semi-developed, semi-oriental, semi-civilized, or even semi-colonial region. In the heads of Europeans, „the Balkans“ is a region of the „shabby“ culture and an awkward, psychologically contradictory man, torn by ideas, passion and intolerance. The notion of a simple ethno-cultural *Homo balcanicus* is a result of geo-political prejudice and literary imagination (Џаџић, 1994). The metaphor of the Balkans as an economic peripheral, geo-politically divided and legally insecure („barbarian“) region from the other side of European „limes“ used to justify the invasive „civilization“ or „peaceful“ aspiration, which were naturally accompanied by territorial conquests, pressures and aggression.

The antique Greek and Roman heritage was greater on the Balkans than it was in the Central Europe, which was mostly populated by Barbarians. In ancient times, the modern Balkans was actually an „ancient Europe“, a carrier of the civilization progress and European spirit itself. The ancient Greeks used to refer to the Balkans as the whole of the Europe. The Romans spread the idea down their own borderlines (limes) whereas the Christians span Europe along the Christianity reach. „According to Larry Wolf, the symbolic European geography was redefined during the Enlightenment and the backwardness and „vandalism“ that had been typical of the North were then projected to the South-East“ (Кљосев А. 2009). „The Holy Roman Empire of the German nation“ became a myth within the German Empire just as the Byzantine legacy became a myth for the Russian realm. The paradox is that the Balkans, which owns both Roman and Byzantine legacy, was then expected to prove the allegiance to the European civilization, specifically to their legal system. Opposite from the Central Europe model, which embodies the religious tolerance, ethnical unity, multiculturalism

негативно значење, као карикатура мрачне подсвести Европе, оптерећен старим етничким и религиозним нетрпељивостима, урођеним антидемократским и ауторитарним духом национализма, примитивизма и варваризма, који је супротан идеалу цивилизоване Европе, нешто као „антиевропа“. Балкан није без разлога назван у прошлости „буретом барута Европе“ („powder keg of Europe“). У том случају Балкан престаје да буде само део европског континента, претвара се у симбол геополитичког терета Европе, културни парадокс нове евроцентричне имагинарне географије. У том смислу, настали су почетком XX века појмови „балканизација“ и „балканизам“. Први је синоним за бесмислено геополитичко уситњавање а други је синоним за пејоративне квалитете Балкана као културног региона.

БАЛКАНИЗАЦИЈА КАО „ПАРАНОЈА МАЛИХ РАЗЛИКА“

Појам „балканизација“ ушао је у светску терминологију као ознака „политичко-територијалне уситњености, етничке и међдржавне нетрпељивости, завађености, страног мешања и доминације“ (Илић и Спасовски, 1994). Тај појам настао је у вези са Источним питањем или питањем територијалног наслеђа европске Турске. Наиме, током „дугог XIX века“ од 1804. до 1813. године, ослобађан је постепено простор „европске Турске“, али парадоксално је, да се тај простор није уједињавао, него се уситњавао услед разноврсних геополитичких, етничких, религиозних и културних конфликта. Независност је добило неколико малих држава - Грчка (1830), Србија, Црна Гора и Румунија (1878), Бугарска (1908), Албанија (1913), што су западноевропски политичари назвали „балканизација“ Османске империје. Касније се тај појам проширио на сваки процес територијалног уситњавања, па се говори о „балканизацији“ Централне Азије, Кавказа,

and polilingualism, i.e. an ideal „European home“, the Balkans brings about negative connotations as a mockery of dark European sub consciousness, burdened by ancient ethnic and religious intolerance, inherent anti-democratic nationalism, primitivism, and barbarism as an antipode of an ideal European civilization („anti-Europe“). It was for a good reason that the Balkans used to be referred to as the „powder keg of Europe“. Namely, in that case it stops being only a part of the European continent and becomes a symbol of European geo-political burden, a cultural paradox of the new Euro-centric imaginary geography. Thereby, the early 20th century saw the rise of „balkanization“ and „balkanism“. The first one is a synonym for a nonsense geo-political division and the latter refers to pejorative qualities of the Balkans cultural region.

BALKANIZATION AS A „SMALL DIFFERENCES PARANOIA“

Worldwide, the „balkanization“ term stands for „political and territorial chopping, ethnic and interstate intolerance, conflicts, foreign interference and domination“ (Илић Ј., Спасовски М. 1994). The term was coined with reference to the Eastern Question, i.e. the question of European Turkish territorial legacy. Namely, during a „long 19th century“, from 1804 to 1813, „European Turkish territory“ had been gradually absolved. Furthermore, the paradox was that the territory did not unite but was rather chopped due to different geo-political, ethnic, religious, and cultural conflicts. A few small states gained independence - Greece (1830), Serbia, Montenegro, and Romania (1878), Bulgaria (1908), Albania (1913), and the West European politicians referred to the process as the Turkish Empire „balkanization“. Later on, the term was used for each territorial chopping process, so now we speak of „balkanization“ of Central Asia,

Африке, бивше Југославије и слично.

Балкански народи готово никад нису смогли снаге да спознају себе и да буду јединствени. Регион Балкана као симбол групног идентитета није никад функционисао. За Балкан се не може рећи да је „лонац за претапање“ (melting pot), као што су САД. То је више као „шопска салата“, у којој су сир и поврће доста крупно нарезани, да би могли лако да буду раздвојени, али истовремено мириси и укуси су доста помешани, да дају салати унікалан укус.

Стране аспирације уз ослонац на локалне вође и народне трибуне, стваљали су балканске народе најчешће у позицију о б ј е к т а, ретко кад с у б ј е к т а, европске геополитике. Балкански човек тешко себе може замислити као део великог државног простора. Они никад нису могли створити неку велику државу. Чак ни моћне стране империје, велики идеолошки блокови и религијски системи, нису могли да обухвате читав регион. У ширем контексту Балкан је био „велика цивилизацијска граница“ или лимитрофна зона: између Западног и Источног Римског царства, потом западног и источног хришћанства, затим између хришћанства и арапско-иранског језгра ислама. Он је историјски дуго био периферија, крајина и мост између светова Оријента (турских и исламских елемената) и Запада (утицаја Рима и Немачке), и између Севера (словенског и руског света) и југа (медитеранске културе) (Грчић, 1995). У доба „Хладног рата“ био је граница и „сива зона“ између Комунистичког и Капиталистичког блока. У ужем контексту, локалне границе деле балкански геопростор као паукова мрежа. Фројдов феномен „параноје малих разлика“, овде делује као опсесија етничког разграничавања, нарцисоидне различитости, другости.

Модел „балканизације“ представља „групу малих, нестабилних, слабих држава, које се базирају на идеји нације, у једном региону у којем се држава и нација територијално не подударају; све са међусобно конфликтним територијалним претензијама и са етничким

Caucasus, Africa, former Yugoslavia, etc.

The peoples of the Balkans have never had the strength to unite. The region itself has never worked as a symbol of group identity. We may say that the Balkans is a melting pot, just like USA. It is a sort of a „mixed salad“ in which the cheese and vegetables are cut in big slices so we could separate them more easily but at the same time the scent and the taste are blended and give the salad a unique flavor.

Foreign aspirations joined with the local leaders have often made the peoples of the Balkans an o b j e c t rather than a s u b j e c t of the European geo-politics. It is difficult for the man from the Balkans to imagine himself as a part of a large state area. Not even the powerful empires, large ideologies or religious systems could ever encompass the whole of the region. In a wider context, the Balkans has been a “long civilization borderline” or a limiting zone: between the East and West Roman Empire, west and east Christianity, or Christianity and Arabic-Iranian Islamic core. Historically, it has been a periphery and bridge between Orient (Turkish and Islamic elements) and West (Rome, Germany), between North (Slavic and Russian elements) and South (Mediterranean culture) (Грчић М. 1995). During the Cold war, it was both a borderline and a „grey zone “between Communist and Capitalistic blocks. In a narrower context, local borderlines make a spider web on the whole of the Balkans space. Freud’s phenomenon of the „small differences paranoia“ here seems as an obsession with ethnical boundaries, narcissistic divergence, and otherness.

The „balkanization“ model represents a „group of small, unstable, weak states that are based upon the idea of a nation, in one single region in which nation and state do not territorially match; furthermore, there are mutual territorial pretensions and ethnic minorities, which should be assimilated or suppressed but they cause unstable alliances seeking a foreign support in order to protect

мањинама, које су требале да буду асимиловане или потиснуте, које стварају нестабилне и промењиве међусобне савезе, тражећи подршку од спољних сила, да би заштитиле национални опстанак, и на свој начин коришћене од тих сила за њихове сопствене стратешке циљеве“ (Campell, 1963).

Европске интеграције трансформишу положај балканског региона – уместо “раскршћа” између Истока и Запада, он све више улази у периметар или поље утицаја Запада, који себе сматра „центром“ а Исток „периферијом“ цивилизације. Грчка у представама нове евроцентричне имагинарне географије, изузима се из појма Балкана и смешта у регион Медитерана, који је идеализован као културна „колевка западне цивилизације“. С друге стране, неки идеолози и апологете Европске Уније представљају Западну Европу као једину наследницу културе „старе Европа“, док Грчкој и Грцима оспоравају континуитет с античком културом. Ширење Европске уније према југоистоку све више даје основа покушајима да се термин Балкан замени термином Југоисточна Европа (Foucher M., 1994). У Европској унији у оптицају је назив Западни Балкан за земље на тлу бивше Југославије минус Словенија, плус Албанија. Политичке и културне елите у Хрватској форсирају називе „средишња Јужна Европа“, „јужна Средња Европа“, „источнојадранска Европа“ и сл., „настојећи новим именима да превладају нагомилану негативну семантику и побегну од оних имагинативних значења која су сами прихватили као балканска“ (Luketić, 2012).

Историчарка М. Тодорова сматра да је илузија мислити, „ако се промени име датог простора, да ће се избећи подводне стене балканизма – данас једне од најупорнијих менталних карата у оптицају“, и истиче да ће еманципација, а не брисање тога имена донети већи катарзис. Иста ауторка истиче, да сама кованица Југоисточна Европа, ни изблиза није неидеолошка, иако привидно звучи географски објективно. Чак напротив, она има своју индикативну историју, када су је

the national survival and are used by those same foreigners for their own strategic goals“ (Campell, 1963).

European integrations have transformed the position of the Balkans peninsula – instead of the East-West crossroad it has become more and more affected by the West that considers itself to be the center of the civilization unlike the East, which they refer to as a civilization periphery. In terms of the recent Euro-centric imaginary geography, Greece is accepted from the Balkans and placed within the Mediterranean region, which has been idealized a cultural „cradle of western civilization“. On the other hand, some ideologists and apologetics of the European Union present Europe as a sole heiress to the „ancient European“ culture, whereas the Greeks are denied a continuity from the ancient culture whatsoever. EU southeastward spreading is becoming a strong basis for substituting the Balkans term with a new one, i.e. Southeast Europe (Foucher M., 1994). The European Union recognizes the West Balkans term for the ex-Yugoslav countries, minus Slovenia and plus Albania. Political and cultural elite in Croatia insist on terms such as „central South Europe“, „south Central Europe“, „East Adriatic Europe“, etc. „trying to use the new terms for overcoming the accumulated negative connotations and running away from the imaginative meanings that they had once embraced themselves as Balkan ones“ (Luketić K. 2012).

M. Todorova, a historian, thinks that it is an illusion to believe that „if we change the name of a region, we might avoid the underwater rocks of balkanism – nowadays, one of the most persistent mental maps“, and she points out that the emancipation and not the name erasure may bring the catharsis. The same authors stresses that the Southeast Europe coin is not non-ideological although at first sight it sounds geographically objective. On the contrary, it has its indicative history as in 1930s and 1940s it was used by the Nazis to refer to an „inherent economic and political

током 30-х и 40-х година нацисти користили у значењу „природно предодређен економски и политички завршетак“ Трећег рајха на југоистоку, Wirtschaftsraum Grossdeutschland Südost (Економски простор Велика Немачка - Југоисток). Тодорова запажа да је можда то био један од узрока, зашто позив хрватског географа Јосипа Роглића 50-тих година да се поврати појам Југоисточна Европа није био услышан (Тодорова, 2010). Европеизација или балканизација – то није само геополитички, већ цивилизацијски избор, пред који су стављени сви балкански народи (Грчић и Раткај, 2004). Ипак, Балкан има више културолошко (византијско и османлијско наслеђе), а Југоисточна Европа геополитичко значење (као маркирани део Европске уније). Та два пројма у географији данас се често користе као синоними, или се Балкан третира као субрегион ширег региона Југоисточне Европе (југоисточно од Карпата).

БАЛКАНИЗАМ КАО КУЛТУРНИ СТЕРЕОТИП

Појам „Балканизам“ подразумева владајућу стратегију Запада за представљање источноевропске периферије. Америчка историчарка бугарског порекла М. Тодорова у инспиративној књизи „Имагинарни Балкан“ (1999), скреће пажњу на „прелазни карактер Балкана“, на његову „посредност“ која га чини у очима Запада не просто као незавршени «други» него као незавршени «ја», унутрашњи други Европе. У једном другом раду (Тодорова, 2010), дефинише Балканизам као: „Тешкоће у процесу модернизације и пратеће националистичке крајности стварају ситуацију, у којој Балкан почиње да служи као симбол агресивности, нетолерантности, варварства, нешто полуразвијено, полудивилизовано, полуоријентално“.

Овде треба обратити пажњу на релације између симболичког значења појмова оријентализма, балканизма и европеизма, које је истакла М. Тодорова. За разлику

enclosure“of the Third Reich in south-east (Wirtschaftsraum Grossdeutschland Südost). In addition, Todorova claims it might have been one of the reasons why Josip Roglić's, a Croatian geographer, call in 1950s to recover the term Southeast Europe was left non-responded (Тодорова М. 2010). Europeisation or balkanization – it is not only a geo-political but also a civilization choice that all the peoples of the Balkans are facing (Грчић М., Раткај И., 2004). Still, the Balkans peninsula bears more of a cultural meaning (Byzantine and Turkish legacy) whereas the Southeast Europe is a geo-political term (as a marked part of European Union). These two terms are now often used in geography as synonyms, or the Balkans is treated as a Southeast Europe sub region (southeast from the Carpathians).

BALKANISM AS A CULTURAL STEREOTYPE

The term „balkanism“ refers to the leading Western strategy for representing the East European periphery. M. Todorova, a Bulgarian-American historian, in an inspirational book named „Imagining the Balkans“ (1999) points out the „the transitional nature of the Balkans“, its „intermediary“ that makes the West believe it is an incomplete «other» and not an incomplete «self», another inner part of Europe. In one of her other papers (Тодорова, 2010), she defined Balkanism as „Difficulty in the process of modernization and the accompanying nationalist extremes that create a situation in which the Balkans starts to serve as a symbol of belligerence, barbarism, intolerance, something semi-developed, semi-civilized, semi-oriental“.

Hereby, attention should be paid to symbolist relations among the ideas of orientalism, balkanism, and europeism, pointed out by M. Todorova. Unlike

од оријентализма, који описује менталну супротност (другост), балканизам се бави менталном неједнозначношћу (друго „Ја“ Европе). Запад и оријент се представљају као неспојиве целине, антисветови. Док се оријентализам бави разликама између (менталних) типова, балканизам захвата унутартипске разлике. Због нераскидиве припадности Европи, но истовремено културно конструисан као унутрашњи „други“, Балкан упија низ политичких, идеолошких и културних напетости и противуречности, који су настали у регионима и друштвима изван Балкана. Током времена балканизам постаје погодан заменик емоционалног вентила, осигурач од оријентализма, искупљујући Запад од оптужби за расизам, колонијализам, евроцентризам и хришћанску нетолерантност према исламу. „На крају крајева, Балкан је у Европи; он је белачки; он је претежно хришћански и зато изнесена о њему разочарења могу да предупреду уобичајене оптужбе за расне или религиозне предрасуде. Исто као Оријент тако и Балкан служи као депо за негативне карактеристике, према којима је конструисана позитивна и самовеличајућа слика Европе и „Запада“. Са препородом Истока и оријентализма као независних семантичких вредности, Балкан остаје прикован за Европу, њена антицивизација, alter ego, друго ја, тамна унутрашња страна. Ако узмемо једну метафору из филма Кустурице, Балкан је подземље, андерграунд, где рат никад не престаје“ (Тодорова, 2010).

orientalism, which describes a mental otherness, balkanism deals with the mental inequity (other European „self“). The West and the Orient are incompatible wholes, anti-worlds. As orientalism deals with differences between (mental) types, balkanism encompasses differences inside the types. There is an unbreakable European affiliation as well as a culturally constructed inner „self“, so the Balkans absorbs a whole range of political, ideological, and cultural tensions and contradictions, which emerged in the regions and societies outside the Balkans. In time, balkanism became a suitable substitute of the emotional vent, a safety zone from orientalism, excusing the West from charges of racism, colonialism, Euro centrism and Christian intolerance for Islam. „Finally, the Balkans is in Europe; it is white; it is mostly Christian and therefore the disappointment in it may substitute the accusations of racial and religious prejudice. Just like the Orient, the Balkans is storage for negative features according to which Europe and the West had constructed their self-positive and glorifying idea. As the East saw the renaissance and the orientalism became semantically independent, the Balkans remained tightly connected with Europe, its anti-civilization, alter ego, other self, and a dark inner side. We shall take a metaphor from one of Kusturica's films in which the Balkans is an underground where the war never ends“ (Тодорова М. 2010).

БАЛКАН КАО ПОСТИМПЕРИЈАЛНИ КУЛТУРНИ КОНГЛОМЕРАТ

Положај на раскрсници између великих цивилизацијских и геополитичких простора, утицао је на честе историјске прекретнице и “балкански комплекс” великих сила. Правац културног развоја је два пута у историји драстично мењан – насељавањем Јужних Словена прекинут је континуитет римске културе, а инвазијом Турака прекинут је

THE BALKANS AS A POST- IMPERIALISTIC CULTURAL CONGLOMERATE

Being at the crossroad of large civilization and geo-political regions resulted in frequent historic milestones and the “Balkans complex” of great forces. The course of cultural development has been drastically changed twice over the history – the population of the South Slavs interrupted

византијско-словенски континуитет. У модерно доба могу се идентификовати неколико културних зона:

1) Зона патријархалног режима обухвата планинску унутрашњост Балканског полуострва, углавном Босну и Херцеговину, Црну Гору (без Боке), Стару Србију, северну и средњу планинску Албанију и северну Бугарску. Цвијић је етнопсихичке карактеристике људи у овом појасу означио појмом “динарског типа”. Рељеф Балкана није плато, равни монолит, него дуборез, комбинација долина и планина у континенталном пределу, полуострва и острва у приморју. У свакој природној форми, жупи, где постоје људска насеља, јавља се посебан род и народ, стил и склад, као особит полис на сваком острву Грчке. Етнички и конфесионални идентитет уступа у неким случајевима место локалном, завичајном идентитету (на пример Клименте, Васојевићи, Горанци, Мијаци, Шопови, Буњевци итд.). У планинским областима погодним за одбрану и за партиципацију на саобраћајницама ширег значаја, била су историјска језгра малих средњовековних балканских држава и колевка патријархалне балканске културе, коју карактерише родовско-племенска организација и породична задруга као облик проширене породице. Друга, из планинских области су се кретале миграционе струје које су биле важне за етничко освежавање у ратовима и епидемијама опустошених жупних области у низијама, речним долинама и котлинама. Ове две компоненте су утицале на етнички састав, културни и политички развој Балкана (Грчић, 2002).

2) Преиначена византијска или стара балканска култура, очувана је у траговима у централним, источним и јужним деловима Балкана (Тракија, Источна Румелија, Македонија, јужно Поморавље, Грчка, јужни делови Албаније, црноморско приморје у Бугарској). Познато је богато наслеђе византијско-српске цивилизације очувано у манастирској уметности, књижевности, фолклорним елементима, али прави представници преиначене византијске

the continuity of Roman culture and the Turkish invasion interrupted the Byzantine-Slavic continuity. In modern times, there are several cultural zones to be inferred:

1) The zone of patriarchal regime comprises the inner highlands of the Balkans peninsula, mostly Bosnia and Herzegovina, Montenegro (without the bay of Boka), old Serbia, north and central Albania highland and north Bulgaria. Cvijić referred to ethno-psychological features of locals as “Dinaride type”. The Balkans relief is not a plate, a plain moonlit, but rather woodwork, a combination of valleys and mountains in the continental region and peninsulas and islands in the maritime region. In each natural shape where the human settlements are situated, there is a specific nation, style, and harmony as a specific polis on each Greek island. The ethnic and confessional identity yields sometimes to the local, homeland identity (e.g. Klimente, Vasojevici, Goranci, Mijaci, Šopovi, Bunjevci, etc.). In highland regions suitable for defense and inter-regional traffic participation, there have long been the historic cores of small Balkan states and the cradles of patriarchal Balkan culture, typical of kin tribal organizations and family cooperatives as a wide family form. Furthermore, the highland regions dispatched migration streams that were crucial to ethnic refreshment during wartime and plagues, which had devastated the lowland areas, valleys and ravines. These two components affected the ethnic composition, as well as the cultural and political development of the Balkans (Грчић М. 2002).

2) Modified Byzantine or ancient Balkans culture, preserved in small doses in central, east and south parts of the Balkans (Thrace, East Rumelia, Macedonia, South Morava basin, Greece, south Albania, the Black Sea basin in Bulgaria). It is well-known that the rich heritage of Byzantine-Serbian civilization has been preserved in the arts of monasteries, literature, and folklore, but the true representatives of the

цивилизације били су Грци и Цинцари. Насељавали су се по балканским градовима као трговци, занатлије (филигранари, пушкарници, кафеџије, градитељи, преписивачи, зографи, сликарници, резбари, кујунџије итд.) и духовници, ширећи грчко-византијске утицаје. Познати кириџије и трговци били су Цинцари (Власи) пореклом из северне Грчке и Македоније. Византијско-цинцарска култура ширила се у долинама и градовима, а патријархална култура у планинском залеђу. Местимично, у планинским оазама, очуване су предсловенске, трачко-илирске традиције. У средњем веку Власи (Куцовласи), потомци старих Трачана, су живели у Средњој Гори и на планинама Балкана у Бугарској. Одупирали су се Византији али током векова су потпуно побугарени. У пограничном региону трију држава – Албаније, Македоније и Грчке – групе Влаха (Аромуна), до Другог светског рата, водиле су традиционалну привреду – сточарство номадског типа. Чували су своју културу, друштвену организацију и породичне обичаје, по којима су се разликовали од околног становништва.

3) Јадранска зона обухвата насеља на јадранској обали и у непосредном залеђу. Море је од давнина повезивало приморје са културама Средоземља и отварало пут утицајима романске и латинске цивилизације. У приморским областима, а посебно у градовима, текао је интензивни процес кроатизације и асимилације романизованог далматинског становништва, праћен културном интеграцијом. Данашња Хрватска се дели на три културно-цивилизацијска региона – јадрански, који се огледа у романској градској архитектури, средњоевропски у Хрватском Загорју, који се огледа у угарским дворцима, барокним црквама и насељима панонског типа, и балкански који се углавном поклапа са просторима некадашње војне Крајине.

4) У северозападним областима Балканског полуострва и у Панонској низији, била је престижна Централно-европска култура. Уз њу је више векова ишао процес германизације и мађаризације. Њени утицаји огледају се

altered Byzantine civilization were Greeks and Cincars. They settled the Balkan towns working as merchants, craftsmen (filigree makers, gun-makers, coffee makers, masons, transcribers, painters, carpenters, etc.) and men of spirit spreading the Greek-Byzantine impact. The Cincars (Vlachs) originating from Macedonia and north Greece were well-known as merchants and dealers. The Byzantine-Cincar culture had spread down the valleys and cities, and patriarchate was preserved in highland regions. Some places have kept the pre-Slavic, Trachian-Ilyric traditions. In the Middle Ages, the Vlachs, descendants of the old Thracians, lived in Middle Highland and the Balkan Mountain in Bulgaria. They resisted the Byzantium but were completely Bulgarized over the centuries. In the borderline region among the three countries – Albania, Macedonia, and Greece – groups of the Vlachs (Aromunes), had kept the traditional agriculture all the way up to WW II, i.e. the nomad cattle breeding. They preserved their own culture, social organization and family tradition, which had distinguished between them and other population.

3) The Adriatic zone encompasses settlements along the Adriatic shore and some nearby areas. Ever since ancient times, the sea has been a connection between the coast and other Mediterranean cultures and opened a way for the impacts of Roman and Latin civilization. The coastline regions, especially the cities, had seen the intensive process of Croatization and assimilation of the local Romanized population in Dalmatia, followed by the cultural integration. Modern Croatia is divided into three cultural-civilization regions – Adriatic (Roman city architecture), Central-European in Croatian Zagorje region (Hungarian castles, Baroque churches and Pannonian settlements) and Balcanic (matching the area of the former Military Border).

4) The North-West parts of the Balkans peninsula and Pannonia lowlands suffered

у физиономији градова и села, црквеној архитектури карактеристичној за католички свет, типовима стамбених кућа, особеностима традиционалног одела, примењене уметности.

5) Оријентална или исламска култура, која је од XV-XVII века била престижна у границама Османске империје, оставила је свој печат у унутрашњим областима Балканског полуострва и на већим острвима Средоземног и Егејског мора (Крит, Кипар и друга). Пuteви продора ислама на Балкан, узроци његовог укоренивања у четири главне области – у Босни, средњој Албанији, на Родопима и у источној прибрежној области (европски део Турске, југоисточни део Бугарске, североисточни део Грчке) – историографски су добро проучени и познати.

6) Процес културног изједначавања настао је у вези са два фактора – националним препородом и развојем урбано-индустријског друштва. Национални препород на Балкану шири се у XIX и почетком XX века (устанци у границама Османске империје, национални покрет илиризма у Хабзбуршкој монархији) синхронно са “отварањем” Европе према југоистоку. У борби за ревитализацију националне културе, велики значај имали су народни језик и књижевност, фолклор, театар, народно стваралаштво, црквено-манастирска уметност, професионално стваралаштво. По универзитетима који су основани у XIX веку (Атина 1837 г., Београд 1863. г., Букурешт 1864 г., Софија 1888 г.) никле су катедре за тзв. националне науке – историју, географију, етнографију, национални језик и књижевност, које су у суштини биле патриотске, али у неким тренуцима нису остајале имуне на националистичке научне и образовне програме. Ширењем европских идеја и система вредности, постепено се превазилазе национална затвореност и балкански комплекси у култури, коренито се мењају мисаони системи и балкански културни конгломерат постаје део европског културног мозаика.

the influence of the prestigious Central-European culture. For centuries, this had been followed by the processes of Germanization and Hungarization. The impacts reflect in the physiognomy of cities and villages, church architecture typical of Catholicism, types of residential houses, traditional wardrobe, arts.

5) Oriental or Islamic culture, which was dominant in XV-XVII centuries within the borders of the Ottoman empire, left its mark in inner parts of the Balkans and on some larger Mediterranean and Aegean islands (Crete, Cyprus, etc.). There are well-known historic data on the roads of Islamic raids into the Balkans and the reasons for routing in four main areas – Bosnia, Central Albania, the Rhodopes, and eastern region (European Turkey, south-east Bulgaria, and north-east Greece).

6) The process of cultural equalization was started due to two factors – national renaissance and development of urban industrial society. National renaissance in the Balkans came forward in XIX and early XX centuries (uprisings in the Ottoman Empire territory, national Illyrian movement in Austro-Hungary) as Europe “opened” towards south-east. Professional artists, national language and literature, folklore, theatre, folk arts, and church largely affected the fight for the revitalization of national culture. The universities founded in XIX century (Athens 1837, Belgrade 1863, Bucharest 1864, Sofia 1888) opened departments of so-called national sciences – history, geography, ethnography, national language and literature, which were all basically patriotic, but still could not resist nationalist scientific and educational curriculum. As the European ideas and system of values spread, the national boundaries were gradually broken and altered in roots so the Balkans cultural conglomerate and system of ideas became a part of European cultural mosaic.

БАЛКАНСКИ МЕНТАЛИТЕТ И
ЕТНОПСИХИЧКИ ТИПОВИ

Постоји ли данас у овом периферном делу Европе јединствен национални идентитет? У одговору на то питање, В. Михајлов истиче следећу хипотезу: Балкан – то је регион, чији житељи имају заједнички идентитет – наднационални и надрелигиозни. Ипак балкански идентитет није толико престижан и пожељан, да би постао реалан и дугорочан фактор геополитичког и институционалног обједињавања региона Балкана. Узрок томе је спајање и прожимање неколико идентификационих маркера при одсуству строгих граница међу њима: Балкан, Централна Европа, Црноморски и Средоземни региони, исламски свет и др. (Михајлов, 2013).

У сложеној структури балканског раскршћа формирао се посебан етнокултурни тип “балканског човека” – *Homo Balcanicus*, у коме су сједињени европски дух, источњачки мистицизам и инстинкти човека оријента. Да би проникли у динамику формирања духовне и материјалне културе у овим областима, треба да схватимо балканско раскршће и његов менталитет, којим су се бавили Јован Цвијић, Владимир Дворниковић, Иво Андрић, Владета Јеротић и многи други. Андрићева проза и Цвијићеве опсервације, дале су упечатљиву слику вишеслојног и многоликог балканског бића (Џаџић, 1994).

Уметнички симболи Балкана су најчешће мост и река, сеобе и деобе, огњиште и манастир, хан и крчма, стара мајка и проклета авлија, древни пут и тврђава. Под утицајем ове свести – човека на раскршћу, настала је и склоност Балканаца ка дуализму. Одломци разних култура који су вековима ту спајани, стварају утисак о нехомогености. Културна синтеза на раскршћу често је за странце представљала “криво схваћену цивилизацију” балканског “доброг дивљака”, а за Балканце историјску логику европског “трећег света” између Истока и Запада. Тај свет има амбицију да осмисли и сачува за будућност историјско и културно благо које је вековима таложено на

THE BALKANS MENTALITY AND
ETHNO PHYSICAL TYPES

In modern days, is there a unified national identity in this peripheral European region? Trying to answer this question, V. Mihajlov posed the following: the Balkans – it is a region the people of which have the same identity – supranational and suprareligious. Still, the Balkans identity is not as prestigious and desirable to make it a long-term factor of geo-political and institutional unification of the Balkans regions. This is due to merging and blending several identification markers as there was no strict borderline among them: the Balkans, Central Europe, Black Sea and Mediterranean regions, Islamic world, etc. (Mihajlov B. 2013).

In the complex structure of the Balkan crossroad a special ethno-cultural type was formed – *Homo Balcanicus*, which encompasses the European spirit, Eastern mysticism, and instincts of a man from Orient. In order to understand the dynamics of forming the local spiritual and material culture, we should well comprehend the Balkans crossroad and mentality, as had been discussed by Jovan Cvijić, Vladimir Dvorniković, Ivo Andrić, Vladeta Jerotić, and many others. Andrić's prose and Cvijić's observations gave us a clear idea of the multiple layers and shapes of the Balkan being (Џаџић П., 1994).

The artistic symbols of the Balkans are usually a bridge and a river, divisions and migrations, a hearth and a monastery, town and an inn, and old mother and a damned yard, an ancient road and a castle. Influenced by these ideas of a man in the crossroad, the Balkan dualism appeared. Parts of different cultures that merged here for centuries gave out an idea of inhomogeneity. The cultural synthesis on the crossroad was comprehended by the foreigners as “misunderstood civilization” of the Balkan “good savage”, and the people in the Balkans always saw it as a European logics of a “third world” between the East

том цивилизацијском раскршћу.

У менталном склопу патријархалних Балканаца је гордост, а такође задовољство малим, оскудним, но својим, оригиналним, карактерним. Такав систем вредности искључује потребу постојања великих држава, као и великих форми у уметности, система у филозофији и идеологији. Ако их је и било, то су биле вештачке творевине наметнуте одозго, не од својих, него од странаца: Римљана, Турака, Аустријанаца, Совјета. Ту је важно ко мисли, а не шта и о чему мисли, за разлику од безличне западне научно-техничке цивилизације новог времена. Отуда несугласице и раздори, као између Ахила и Агамемнона, Срба и Хрвата... Балкан је “буре барута Европе” – али због чега? Због тога, што на Балкан долазе северњаци – континенталци, равничарски Германи, Руси... да завађају, муте страсти и потпаљују понос малих народа - и да владају, или барем да буду присутни. Убриздавају им идеју самосталности, државности, величине. Међутим, велике државе нису могле да се стабилизују овде. Познате су већ пропале идеје “Велике” Србије, Бугарске, Хрватске, Албаније, Румуније, Грчке. Та тежња за величином, ширином, је карактеристика континенталаца распрострањених у равницама, у којима нема преграда, као што су овде планине, долине, реке и мора. На Истоку је све велико – од “Бољшег театра” до “широке руске душе”, и на Западу – велики градови, мултинационалне компаније, крупни капитал, моћни војни пактови и економске уније, а на Балкану је све мало - парцеле земље, варошице, крајеви и крајине, жупе, државице... Осим тога, и природна средина је разбијена на мале форме (жупе, долине, планине). Мале геополитичке форме и културни регионализми који су овде присутни, добро илуструју етнопсихички типови које је идентификовао Јован Цвијић почетком XX на Балканском полуострву:

(1) Динарски тип, којег преко $\frac{3}{4}$ чине Срби, по Цвијићу, способан је и по моралним и по интелектуалним особинама за високу културу. У погледу друштвене и економске организације карактеристична су села

and the West. This world shares an ambition of saving the historic and cultural heritage that had been collected in this civilization crossroad for next generations.

The mentality of a patriarchal Balkan man is full of pride, but he also settles for small achievements on his own. This system of values excludes the necessity of large states existence, as well as large art forms, philosophy and ideology systems. Even if there had been any, those were enforced artificial creations imposed by the others: Romans, Turks, Austrians, and Soviets. Here, it was all about who thinks and not what they think unlike the shapeless western scientific-technical civilization of modern times. These are the roots of disputes and clashes; just like it was between Achilles and Agamemnon, the Serbs and the Croats ... The Balkans is a “European barrel of powder” – but what for? Because, in the Balkans there are northerners, Germans, Russians...to feud and trigger off the pride of small peoples – and to rule, or at least be present. Furthermore, they inject them the idea of independency, statehood, size. Nevertheless, great states could never stay here for a longer period. There is a wide notion of failure of “Great” Serbia, Bulgaria, Croatia, Albania, Romania, Greece. The aspirations for size and width are typical of continentals living in lowlands, where there are no obstacles, as it is here with the mountains, valleys, rivers, and seas. In east everything is large – from “Bolshoi Theatre” to “soft Russian soul”, as well as it is in the west – large cities, multinational companies, vast capital, powerful military alliances and economic unions; but in the Balkans everything is small – land parcels, towns, plains, abbeys, states ... Besides, the natural environment is scattered into small forms (abbeys, valleys, mountains). Small geo-political forms and cultural regionalism that are present here are the best illustrators of ethno physiological types identified by Jovan Cvijić for the Balkans in early XX century:

разбијеног типа и сродничка задруга, а у неким крајевима постоје и племена, која се деле на братства и колена. Особито је изражено поштовање предака и обичај крсне славе, а такође висока национална свест, војничке врлине, енергичност и импулзивност, динарска туга – историјска туга, и велике интелектуалне способности. У оквиру овог типа Цвијић издваја варијетете и групе: 1. Шумадијски варијетет, 2. Ерски варијетет, 3. Босански варијетет, 4. Мухамедански варијетет, 5. Личка група, 6. Јадрански варијетет, из којег се издвајају Загорска група, Бокелска и Приморска група. Најтипичнији динарски варијетет су “виолентни Срби”, највише заступљени у старој Црној Гори, чије је карактеристике Цвијић идеализовао.

(2) Панонски етнопсихички тип је комбинација старобалканске културе, патријархалног режима динарских досељеника и западно-европских утицаја. У оквиру овога Цвијић истиче следеће варијетете: 1. Славонски варијетет, 2. Сремско-банатски варијетет, 3. Словеначки или алпски варијетет, у оквиру којег се разликују Загребачко-загорска група и Права словеначка група.

(3) Централни етнопсихички тип, раширен је по моравској Србији. Дели се на следеће варијетете и групе: 1. Косовско-метохијски варијетет, где се издвајају Сиринићко-средачка група, Група врањског поморавља; 2. Моравско-вардарски варијетет са групом Биначке Мораве, 3. Западномакедонски варијетет са Полошком групом, Мавровско-реканском групом, Мијачком групом, Дебарском групом, Струшко-охридском групом, Битољско-прилепском групом и Преспанско-костурском групом; 5. Шопски варијетет.

(4) Источно-балкански етнопсихички тип односи се углавном на Бугаре. Разликују се: 1. Варијетет Средње Горе, 2. Јужни или румелијско-трачки варијетет, 3. Помачки варијетет. Цвијић је на основу лингвистичких карата и антропогеографских истраживања утврдио да Македонци нису “ни Срби ни Бугари” већ “флотатнтна маса” која у оно време није имала јасне представе о свом

(1) Dinaric type, made up of more than $\frac{3}{4}$ of the Serbs, according to Cvijić, is capable of high culture both morally and intellectually. Scattered villages are typical of social and economic organization, and in some areas there are tribes divided into brotherhoods and kinship. What is important is the respect of ancestors and Slava customs, as well as high national consciousness, military skills, energy, impulse, Dinaric melancholy – historic melancholy, and high intellectual skills. Within this type, Cvijić differs the following variations and types: 1. Sumadia type, 2. Erski type, 3. Bosnian type, 4. Mohamadian type, 5. Lika group, 6. Adriatic type, which branches into Zagorska group, Boka group, and Coastal group. Most typical Dinaric variety are “violent Serbs”, mostly situated in old Montenegro state, the features of whom Cvijić used too idealize.

(2) Pannonia ethno-psychological type is a combination of ancient Balkan culture, patriarchal regime of Dinaric settlers and west European impact. Hereby, Cvijić poses the following varieties: 1. Slavic variety, 2. Srem-Banat variety, 3. Slovenian or Alpine variety (Zagreb-Zagorje group and Real Slovenian group).

(3) Central ethno-psychological type, spread in Morava basin. It is divided into the following varieties and groups: 1. Kosovo-Metohian variety (Sirinicka-Sredacka group, Vranjsko Moravsko basin region); 2. Moravsko-Vardarski variety (Binacka Morava group), 3. West Macedonian variety (Poloska group, Mavrovska-Rekansa group, Mijacka group, Debarska group, Struga-Ohrid group, Bitola-Prilep group, and Prespan-Kostur group); 5. Sopski variety.

(4) Eastern Balkans variety refers mostly to the Bulgarians. There are: 1. Srednja Gora variety, 2. South or Romelia-Thracia variety, 3. Pomacki variety. Based on the linguistic maps and anthropogeography research, Jovan Cvijić established that Macedonians are “neither Serbs nor Bulgarians” but rather an “open form”, which, at the time, did not have

етничком пореклу и националном идентитету. Тиме је Цвијић поставио научне темеље за будућу македонску нацију.

У менталитету балканских народа постоји одређена територијалност, која подразумева постулирање регионалног идентитета. Другим речима, ареали које балканска друштва организују на одређени начин, претварају се у њихове симболе, који су носиоци информације о тим друштвима и њиховим идентитетима. Услед тога, етнички идентитет преовлађује над грађанским идентитетом, органски (источни) национализам над грађанским (западним) национализмом. Али ту нема апсолутне непоновљивости, међу поновљивим разликама увек се крију и неочекиване конкретне карактеристике и форме. Те особености одвајања и суживота укључују и осећање територијалности. Свака група с њеном специфичном колективном свешћу чини напоре да осигура свој опстанак и сачува свој идентитет.

То се често изражава у територијалној агресивности или у потреби заштите кроз самоизолацију, када се осети опасност и претња од губитка идентитета. Територијално искуство је пре свега локално и подељено на унутрашње затворене системе (породичне задруге, племена, етносе, верске заједнице - милете), или је одраз међународних догађаја ширег значаја (на пример пресељења и етничке оазе).

БАЛКАНСКА МЕТАНАСТАЗИЧКА КРЕТАЊА

Свако сериозније размишљање о томе, како се развијао културни и политички живот на Балкану од средњег века до данас – у контексту сукобљавања, преплитања и прожимања цивилизација, народа, империја, требало би да започне са особинама “отворености” и “затворености” географске средине кроз векове. Цвијић (Cvijić, 1918) је ставио акценат на латентне географске “особине спајања и прожимања” и њима противне

a clear idea of their own ethnic background and national identity. Therefore, Jovan Cvijić set the scientific foundations for the future Macedonian nation.

The mentality of the Balkan people has a certain territoriality, which means postulation of regional identity. In other words, areas that the Balkan societies organize in a specific ways become their symbols that carry information on those societies and their identity. Therefore, the ethnic identity prevails over the citizenship identity and the organic (eastern) nationalism prevails the civic (western) nationalism. But there is no absolute uniqueness, among the repeatable differences there are always unexpected features and forms. The specificities of separation and joint living entail the sense of territoriality as well. Each group with its specific collective awareness makes efforts to ensure the survival and identity.

This is often reflected through the territorial aggressiveness or protection via self-isolation once there is a threat of losing the identity whatsoever. Territorial experience is mostly local and divided into internal closed systems (family unions, tribes, ethnos, religious communities - milets), or it is a reflection of international events of large proportions (e.g. migrations and ethnic oasis).

THE BALKANS METANASTASIC MOVEMENTS

Each serious consideration on how the cultural and political life in the Balkans developed from the Middle Ages up to now – the clashes, merge of civilizations, peoples, empires – should start with features of “openness” and “closeness” of a geographic area throughout centuries. Cvijić (Cvijić, 1918) stressed out the latent geographic “features of merging and intersection” and referential characteristics of “isolation and

особине “изоловања и одвајања” Балканског полуострва, које стоје у вези са кретањем и прелазним евроазијским особинама. Балкан је културни конгломерат, у којем се преплићу трагови европских и ваневропских утицаја. Цвијић је посебно истакао евроазијске особине старих балканских цивилизација – егејске и микенске, јелинске и византијске (Грчић, 1996).

Особине спајања и прожимања су узроковале евроазијске културне особине Балкана, за разлику од „евроатлантских особина“ западне Европе. Балкан је имао историјску улогу „споне светова“ између европске и азијске цивилизације. Нодалитет конвергенције имају две важне тачке - Београд у средњем Подунављу, преко којег воде везе ка Европи, и Истамбул као прелаз према малој Азији. Око та два града често се решавала судбина читавог Балкана. Особине спајања и прожимања биле су повољне у периодима мира, а неповољне у време ратова.

Особине изоловања и одвајања су у вези са баријерама за кретање као што су велики планински системи (динарски, родопски, балкански и пиндски), затим раздробљеност рељефа у жупе и напокон, социјални фактори, пре свега степен цивилизованости народа. Балканско полуострво је доступно извана, али је доста тешко за комуникације изнутра. Балкан изузев римских путева (Via militaris, Via Egnatia) и средњовековних царских друмова, није имао добре путеве. Све до краја XIX века, када се гради „Јужна пруга“ и почиње да саобраћа „Оријент експрес“, на Балканском полуострву преовлађују камени планински и блатњави равничарски путеви. Кретања су била отежана административним ограничењима у доба Османске империје, а касније још више државним границама које су као паукова мрежа издиле овај регион. Мобилност су угрожавали разбојници, крцалије, дахије, черкези, народни хајдуци, пљачкаши. Ипак, овим путевима су се кретали кириџије и трговци (са воловским колима, у караванима које су штитили дербенџије), ретке поштанске службе, бегунци и избеглице,

separation” of the Balkans peninsula, which are further connected with migrations and merging Eurasian features. The Balkans is a cultural conglomerate, which comprises the traces of both European and non-European impacts. Cvijić particularly addressed to the Eurasian features of ancient Balkans civilizations – Aegean and Mycenaean, Byzantine and Hellenistic (Грчић М. 1996).

Features of merging and intersection caused the Eurasian characteristics of the Balkans culture, unlike the „Euro Atlantic characteristics of West Europe. Historically, the Balkans „connected the worlds“ of European and Asian civilizations. There are two key points of nodality convergence – Belgrade situated in the mid Danube region leading the path towards Europe, and Istampolis as a road to Middle East. These two cities were always places where the Balkans destiny was resolved. The features of merging and intersection were favorable during peacetime and unfavorable in war.

Features of isolation and separation are in connection with movement barriers such as large mountain systems (Dinarides, Rhodopes, Balkan and Pindus), relief scattered into abbeys, and social factors such as level of civilization of local peoples. The Balkans peninsula is accessible for the outside, but the communication within it is of an utmost difficulty. Except from the Roman roads (Via militaris, Via Egnatia) and medieval royal roads, there had never been a good traffic road. Up to late XIX century and the construction of „Southern railway“ and „Orient express“ communication, the highland and muddy lowland roads were typical of the Balkans. The migrations were disabled due to administrative limitations during the Turkish reign, and later the state borders intersected the peninsula like a spider web making the traffic even more difficult. Mobility was jeopardized by robbers, militia, and hayduts. Still, the roads were used by merchants (chariots lined up in caravans and protected by special guards), rare post

дунђери, баштовани, сезонски радници, монаси, који су сакупљали добровољне прилоге, поклоници, номади који су имали своје пастирске маршруте, сезонски радници. Због свега тога, тешко је одредити размер и правце миграција у 18. и 19. веку и раније. Комплексна истраживања требало би да обухвате миграције из планинских области у низије, сточарска полуномадска кретања, миграције из села у градове, премештање села, печалбарство и прекоокеанско исељавање, сеобе, збегове, избеглиштво, прогоне, трансфере и размену становништва. Многа миграциона кретања била су изазвана политичким стресовима, устанцима и ратовима, али су уз то били важни и економски, етнички и религиозни мотиви.

Јован Цвијић је обратио пажњу на један карактеристичан „балкански“ вид миграција – Метанастазичка кретања (грч. „метанастазис“ – мењање места становања). Биле су то етапне миграције, изазване првенствено економским чиниоцима. Цвијићев појам метанастазичких кретања дефинише М. Радовановић као „сеобе вековно утврђених праваца, у етапама, од места до места, у мањим групама, континуирано и са почивкама, не насумце, већ обавештавајући се од истурених челних група и претходница, запоседањем слободних или расељених крајева, или утискивањем међу затечено становништво, па и његовим потискивањем, уз различите облике етничког и социјалног прилагођавања и изједначавања” (Радовановић, 2003). Метанастазичка кретања су дакле била начин постепеног запоседања територије и ширења етничког простора у утврђеном правцу.

Цвијић је истраживао порекло досељеника путем рођачких племенских и других веза с матичним крајевима, и различите процесе етнобиолошког и социјалног прилагођавања и изједначавања (акултурација, асимилација, мимикрија) у новим крајевима. Издвојио је на просторима насељеним Србима четири главне миграционе струје, које су ишле из планинских предела према низијама и од југа према северу, при чему су зоне атракције биле Шумадија, Мачва, Поморавље и Војводина. То су:

carriages, fugitives and refugees, gardeners, season workers, monks collecting the charity, pilgrims, and nomads with their own shepherd routes. Therefore, it is difficult to set the ratio and direction of migrations in 18 and 19 centuries and earlier. A comprehensive research should entail migrations from highland to lowlands, shepherd semi-nomad migrations, movement from countryside towards cities, village relocations, oversea emigration, massive migrations, refugees, and population exchange. Many migrations were caused by political distress, revolts and wars, but there were also economic, ethnic, and religious motives.

Jovan Cvijić paid special attention to a typical Balkan manner of migrations – Metanastasic movements (Greek “metanastasis” – changing the location of living). Those were migrations performed in stages, caused mostly by economic factors. M. Radovanović defined Cvijić’s idea of metanastasic movements as “movements of ancient established directions, in stages, from one point to another, in small groups, continuously with pauses, not randomly but rather by getting information from advance teams and scouts, as they settled in free or displaced areas or integrated with the local population (or even suppressed them) through various forms of ethnic and social adjustment and equalization” (Radovanović M. 2003). Metanastasic movements were somehow a manner of gradual inhabitation thus spreading the ethnic space in accordance with a defined direction.

Cvijić investigated the origin of the settlers via kinship and other relations with their home areas along with the different processes of ethno-biological and social adjustment (aculturalization, assimilation, mimicry) to their new homeland. In the regions settled by the Serbs, he extracted four chief migration streams, which ranged northwards from highlands to lowlands, and the zones of attraction were Šumadija, Mačva, the Morava basin and Vojvodina:

(1) Динарска струја, која је ишла из Херцеговине, Црне Горе, Старе Рашке ка Шумадији (са одвојцима ка Босни, Крајини и Далмацији);

(2) Косовско-метохијска струја, од Скадра и Зете, Метохије и Косова ка Поморављу и Шумадији;

(3) Моравско-вардарска струја која иде из Македоније (од Прилепа, Битоља, Охрида) и Албаније уз долину Мораве до Београда;

(4) Струје које су прешле Саву и Дунав су продужеци косовске и вардарске струје, које су повукле за собом и групе становништва из Поморавља, Шумадије и Источне Србије у Војводину, Барању, Славонију, Мађарску чак до Сент Андреје и Румунију до Ердеља.

У периоду од XIV-XVIII века било је осам великих сеоба, које су испремештале балканско становништво, испребацивало и измешало биолошке и етнокултурне слојеве попут “шаријажа”. Тако је дошло до прожимања, мешања и изједначавања психичких типова балканских народа (тзв. етно-психолошких профила). „На географски распоред балканских народа били су од утицаја рељеф и средњовековни историјски догађаји почевши од сеобе народа, затим у великој мери метанастазичка кретања за време Турака, као и доцније” (Cvijić, 1918). Цвијић је истраживао и миграционе струје Албанаца у српске земље. „Између Скадра и Призрена су две области Пилот и Река, у којима је у средњем веку живело мешовито српско-арбанашко становништво. У Скадру и у равницама око Бојане и Дрима, као и у Метохији и на Косову, живели су у већини Срби. После турске најезде, Арбанаси су силазили са планина, један део Срба се иселио, остали су исламизовани и поарбанашени“ (Cvijić, 1918).

(1) Dinaric stream, from Herzegovina, Montenegro, Stara Raska towards Šumadija (branching towards Bosnia, Krajina, and Dalmatia);

(2) Kosovo-Metohian stream, from Skadar and Zeta, Metohia and Kosovo towards the Morava basin and Šumadija;

(3) Morava-Vardar stream from Macedonia (Prilep, Bitola, and Ohrid) and Albania down the valleys of the Morava River up to Belgrade;

(4) Streams which passed over the Sava and Danube rivers are actually extensions of Kosovo and Vardar streams taking along some of the population from Morava basin, Šumadija, East Serbia to Vojvodina, Baranja, and Slavonia, Hungary all the way up to St Andrea and to Erdel, Romania.

XIV-XVIII centuries, there were eight large moves, which relocated Balkans population and merged and mixed biological and ethnical layers. These resulted in merging, mixing, and equalization of psychological types of the Balkans peoples (so-called ethno-psychological profiles). „The geographical distribution of the Balkans peoples was affected by relief and the medieval hystorical events, starting with the people moves, through metanastasic movements under the Turks and later” (Cvijić, 1918). Cvijić had also researched migration streams of the Albanians into the Serbian lands. „Between Skadar and Prizren, are two regions of Pilot and Reka which, in medieval times, were situated by mixed population of Serbian-Arbanasi origin. Furthermore, the Serbs were majority in Skadar, in lowlands down the Bojana and Drim rivers, as well as in Kosovo and Metohia. Upon Turkish invasion, the Arbanasi left the highlands, some of the Serbs moved out, and the rest were Islamized and turned Arbanasi“ (Cvijić, 1918).

БАЛКАНСКИ ЕТНОНАЦИОНАЛИЗАМ И
ЕТНОПОЛИТИКА

THE BALKANS ETHNO-NATIONALISM
AND ETHNO-POLITICS

На Балкану доминира етнички појам нације, и сви покушаји да се створи грађанска нација западноевропског типа, повезана с држављанством, нису били успешни. Пре или касније распадале су се вишенационалне империје, потом вишенационалне државе. Политика мултиетничности и мултикултурализма, овде није имала много успеха. Штавише, створене су нове нације – Македонци, Бошњаци, Црногорци. Због тога, готово свака промена граница узроковала је миграције и етничке чистке мањинских народа. Четири су основна типа етничке политике, који воде ка моноетничкој структури становништва балканских земаља.

1. Етничка асимилација. Само формирање нација је управо резултат процеса хомогенизације и асимилације. Цвијић је проучавао у Македонији и Старој Србији појаве етничке флотантности као специфичан облик етничке и етнокултурне мимикрије. Процеси јањичарства и арнауташења у неким крајевима Балкана били су толиких размера да доводе у питање тзв. статистичке чињенице о бројности одређених народа и осталих етничитета (националних мањина, етничких група и флотантних етничких супстрата) (Радовановић, 2004). Религија је била моћан фактор етничке асимилације. На пример, католицизам је цементирао хрватски етнос, светосавље – Српски, ислам – бошњачки.

2. Етничко пресељење или трансфер. Тај метод за постизање националне хомогенизације први пут је примењен на основу споразума у Лозани после грчко-турског рата (1923). Око 400 000 Турака из Грчке (Егејска Македонија и Тракија) замењено је за 1,3 мил. Грка из Мале Азије (западна Анатолија), што је у Грчкој названо „Малоазијском катастрофом“. Следеће године (1924) исељено је око 100 000 Грка из Бугарске у Грчку а тих година око 250 000 људи (од тога 96 000 Словена) пресељено је из Грчке, Румуније и Турске у Бугарску. Размена становништва између Бугарске и

The Balkans is dominated by the ethnic idea of a nation and all attempts to create a civil west-European nation have failed. Sooner or later, the multinational empires, and then states, fell apart. The politics of multi-ethnicity and multi-culture was not so successful after all. What is more, new nations were created – Macedonians, Bosniacs, and Montenegrins. Therefore, almost every change in the borderline caused migrations and ethnical cleansing of minorities. There are four main types of ethnical politics leading towards the monoethnic population structure in the Balkans.

1. Ethnical assimilation. The formation of nations is precisely the result of homogenization and assimilation. Cvijić had studied ethnic floating as a specific form of ethnic and ethno-cultural mimicry in Macedonia and old state Serbia. The phenomena of janicars and arnauts were widespread in some parts of the Balkans so that they questioned the statistics on some peoples and ethnicities (national minorities, ethnic groups, and floating ethnic substrates) (Радовановић М. 2004). Religion is a powerful factor of ethnic assimilation. For instance, it was Catholicism that determined the Croatian ethnos, Orthodoxy determined the Serbs, and Islam determined the Bosniacs.

2. Ethnical transfer. This method for achieving national homogeneity was, for the first time, applied on the basis of Treaty of Lausanne, after the Greek-Turkish war (1923). Around 400,000 Greek Turks (Aegean Macedonia and Thrace) were exchanged for 1,3 million Greeks from Asia Minor (west Anatolia), which was in Greece referred to as „Asia Minor catastrophe“. The following year (1924) some 100,000 Bulgarian Greeks were relocated into Greece and around 250,000 people (96,000 of which were the Slavs) were moved from Greece, Romania and Turkey to Bulgaria. The population exchange

Румуније извршена је 1940. г., када је Бугарска поново узела јужну Добруцу (у периоду 1913-1940 г. та област је припадала Румунији и за то време удео румунског становништва повећао се са 3% на око 80%). Из јужне Добруце и других делова Бугарске отишло је 110 000 Румуна у замену за 70 000 Бугара из северне Добруце и делте Дунава. Бугарске окупационе власти иселиле су око 300 хиљ. Срба из Македоније и југоисточне Србије, и 100 хиљ. Грка из Западне Тракије. На њихово место досељавани су Бугари. На основу уговора између Румуније, Мађарске и Бугарске, 1943-1944. године пресељено је преко пола милиона људи (Полян, 2013; Никифоров, 2013).

3. Етнички инжењеринг или етничко “прочишћавање”. То је карактеристичан облик “балканизације”, који има дугу традицију у суровим облицима популационе политике Рима, Византије и Османске империје. На то су утицали чести ратови и промене граница. Од ослобођења Бугарске (1878) до данас број исељених у Турску износио је 1,2 до 1,3 милиона (Проданов, 1995). Велики таласи исељавања из Бугарске у Турску били су 1950-51 (150 000) и у време тзв. „велике екскурзије“ 1989 г. (неколико стотина хиљада). Због високог природног прираштаја број Турака у Бугарској се ипак повећао. На пример, 1934 г. било их је 750 000 а 1992 г. око 822 000. Између два светска рата исељено је око 100 000 Турака из Румуније и Југославије у Турску. У нашој историографији и антропогеографији добро су проучене сеобе мухацира из Босне и Херцеговине (Чубриловић, 1983).

На крају Другог светског рата биле су велике сеобе Немаца из Бесарабије (94 000), Буковине (44 000) Војводине (преко 400 000) и Румуније (око 300 000), који су ту били колонизовани у време Хабсбуршке монархије. На почетку II светског рата око 200 000 Румуна је из северне Трансилваније (која је припала Мађарској) избегло у Румунију, а неколико година касније, приближно исто толико Мађара је избегло из Трансилваније (која је враћена Румунији). Такође се иселило око 30 000 Италијана са острва Додеканез која

between Bulgaria and Romania was done in 1940 as Bulgaria reclaimed the right to south Dobruja (during 1913-1940 period, this region used to belong to Romania and during that time the Romanian population increased from 3% to 80%). 110, 000 Romanians left south Dobruja and other parts of Bulgaria in exchange for 70, 000 Bulgarians from north Dobruja and the Danube delta. Bulgarian occupation evicted around 300, 000 Serbs from Macedonia and south-east Serbia, and 100, 000 Greeks from West Thrace. They were replaced by Bulgarians. Based upon the agreement among Romania, Hungary, and Bulgaria, in 1943-1944 period, more than half million people were relocated. (Полян П., 2013; Никифоров К., 2013).

3. Ethnical engineering or ethnical “cleansing”. It is a typical form of “balkanization”, which has a long tradition under the cruel conditions of Roman, Byzantine, and Turkish population policies. It was also affected by frequent wars and border changes. Ever since liberation of Bulgaria (1878) up to now, the number of emigrant to Turkey has been 1, 2 to 1,3 million (Проданов, 1995). The great emigration waves from Bulgaria to Turkey took place in 1950-1951 (150, 000) and during so-called „great excursion“ in 1989 (several hundred thousand). Due to the high birth rate, the number of Turks in Bulgaria still increased. For instance, in 1934 they were 750, 000 and in 1992 they were 822, 000. Between two WW, around 100, 000 Turks were moved from Romania and Yugoslavia to Turkey. Our historic-geography has well studied the moves of muhajirs from Bosnia and Herzegovina (Чубриловић В. 1983).

After WW II, there were great migrations of Germans from Bessarabia (94, 000), Bukovina (44, 000), Vojvodina (more than 400, 000) and Romania (around 300, 000), who had their colonies during the Habsburgs. In the beginning of WW II, around 200, 000 Romanians from north Transylvania (used to belong to Hungary) escaped to Romania,

су припала Грчкој. У првој половини XX века више од три милиона људи пресељено је мање-више присилно из једног дела Балкана у други (рачунајући и Турску) или изван њега, пре свега у циљу неутралисања вековне германске колонизације са севера и запада и турске са југа и истока.

На крају Другог светског рата иселило се из бивше Југославије (највише из Војводине) око 500 хиљ. Немаца «фолксдејчера». На њихово место је колонизовано око 40 хиљада породица из Босне, Црне Горе, Македоније, Хрватске. Истовремено је исељено око 170 хиљ. Мађара из Словачке, Југославије и Закарпатске Украјине. Румунија и Мађарска су размењивале становништво – размењено је око 425 хиљ. људи с обе стране. Из Хрватске је исељено око 140 хиљ. Италијана, а из Македоније и Грчке око 120 хиљ. Бугара. Истовремено се одвијао процес одласка око 180 хиљ. Турака из Бугарске у Турску. У време власти Тодора Живкова, крајем 1984. и почетком 1985. године из Бугарске се иселило око 300 хиљ. бугарских Турака, и још око 850 хиљ. је морало променити своја муслиманска имена у бугарска (Грчић, 2005; Никифоров, 2013).

Један од најважнијих циљева новостворених држава Хрватске и Босне и Херцеговине био је да створе етнички монолитне државе и укину Србима статус државотворног народа. Услед грађанских ратова, било је директно или индиректно покренуто са својих огњишта око 4 мил. људи, од којих највише Срба. По подацима Комесаријата за избеглице, Србија је примила укупно око 830 хиљада избеглих и прогнаних људи, од којих је један део (око 200 хиљ.) добио држављанство Србије, други део се одселио у треће земље, мањи број се вратио у своја родна места а око 1/3 још увек, након 16 година, живи у статусу избеглих и расељених лица (97 хиљ. из Хрватске и Босне и 236 хиљ. са Косова и Метохије).

Словенија је етнички скоро хомогена земља, те није било етничких чишћења, али је око 25 хиљ. припадника мањина, претежно Срба,

and a few years later, approximately the same number of Hungarians escaped from Transylvania (which was later returned to Romania). Furthermore, around 30, 000 Italians moved from the Dodecanese islands that belonged to Greece. In the first half of 20th century, more than three million people were moved more or less violently from one part of the Balkans to another (including Turkey) or outside of it, mostly in order to neutralize centuries of German colonization from the north and Turkish invasion from the south and east.

In the end of WW II, around 500, 000 Germans moved from former Yugoslavia (mostly Vojvodina), so-called «folksdeutsche». Their place was taken by around 40, 000 families from Bosnia, Montenegro, Macedonia, and Croatia. At the same time, around 170, 000 Hungarians were moved from Slovakia, Yugoslavia, and Carpathian Ukraine. Romania and Hungary exchanged population – around 425, 000 from both sides. Around 140, 000 Italians were relocated from Croatia and around 120, 000 Bulgarians were moved from Macedonia and Greece. Simultaneously, around 180, 000 Turks left Bulgaria and went to Turkey. During the reign of Todor Živkov, in late 1984 and early 1985, around 300, 000 Turks left Bulgaria and some 850, 000 had to change their Turkish names into Bulgarian ones (Грчић М., 2005; Никифоров К., 2013).

One of the main reasons of the newly-formed states of Croatia and Bosnia and Herzegovina was to create ethnically monolithic states and ban Serbs from their sovereign status. Due to civil wars, some 4 million people were relocated from their homes, mostly the Serbs. According to data of Refugee Commissariat, Serbia was populated by 830, 000 refugees, part of who (some 200, 000) got Serbian citizenship, some of them left to other countries and only few returned to their homes. 16 years later, 1/3 still has the status of refugees (97, 000 from Croatia and Bosnia and Herzegovina, and 236, 000 from

изгубило право боравка у тој земљи. Хрватска се претворила у готово моноетничку државу. По попису 1991. године, у Хрватској су Срби чинили 12,2% становништва. Због грађанског рата и прогона који су уследили, њихов удео је 2002. смањен на око 4,5% становништва, а 2011. године, није остало више од 4% житеља који припадају националним мањинама.

У Босни и Херцеговини, етничка карта доста упрошћена. Више од половине становништва је избегло или расељено са својих огњишта, а процене броја жртава рата крећу се од 100 до 200 хиљада. Тачан број вероватно никад нећемо сазнати. По неким подацима које је издао Истраживачки документациони центар у Сарајеву, погинуло је 97207 људи (39684 цивилних лица и 57523 војних), од тога: 64036 Бошњака (Муслимана), 24905 Срба, 7788 Хрвата и 478 лица других националности (Вести В 92 за 21. 06. 2007; Никифоров К., 2013). Према процени Центра за демографска и друштвена истраживања у Зворнику, на основу резултата локалних избора 2008. године, у Федрацији БиХ преостало је мање од 4% српског становништва (Вести В 92 за 28. 10. 2008; Никифоров, 2013).

Сепаратистички рат на Косову и Метохији (1998-1999 г.), подржан бомбардовањем НАТО пакта, довео је до великих таласа избеглица и претварања ове покрајине у готово моноетничку територију. У почетку, пре бомбардовања, ову покрајину је напустило око 170 хиљ. косовских Албанаца, а у време бомбардовања још око 790 хиљ. Албанаца и око 100 хиљ. Срба и другог неалбанског становништва. После тога, када су Косово и Метохија прешли у руке НАТО и косовских Албанаца, избегло албанско становништво се вратило, а покрајину је напустило ко 250 хиљ. Срба (Гускова, 2001).

Према статистичким подацима 2011. г., Срби у Србији (без података за Косово) чине 83% становништва. У неким суседним земљама Срби чине значајан део становништва – у БиХ, по процени, око 31%, у Црној Гори 29%, Македонији 1,8%. Удео Срба у свим суседним земљама се смањује, услед емиграције и

Kosovo and Metohia).

Slovenia is ethnically almost homogeneous, and there have been no ethnical cleansing but some 25, 000 people, mostly Serbs, lost their residential rights. Croatia has turned almost monoethnic country. According to 1991 census, Serbs made 12, 2% population. Due to civil war and exile, in 2002 they were 4, 5%, and in 2011 only 4% of total population were minorities.

In Bosnia and Herzegovina, the ethnical map is quite simplified. More than half population were relocated from their homes, a number of victims is estimated from 10, 000 to 200, 000. The exact number will probably never be discovered. Some data of Documentation research center in Sarajevo say that 97, 207 people died (39, 684 civilians and 57, 523 soldiers), out of which 64, 036 Bosniacs (moslems), 24, 905 Serbs, 77, 88 Croats and 478 other nationalities (В 92 news report on June 21, 2007; Никифоров К., 2013). According to the Center for demographic and social research in Zvornik, the local 2008 election showed that BiH Federation had less than 4% of Serbian population (Вести В 92 за 28. 10. 2008; Никифоров К., 2013).

The Kosovo and Metohia separatist were (1998-1999) supported by NATO bombardment, caused huge waves of refugees and turned this region monoethnic. In the beginning, before the bombardment, some 170, 000 Albanians left the region, and during the bombardment 790, 000 Albanians and 100, 000 Serbs and other non-Albanian population left their homes. Afterwards, once Kosovo and Metohia fell under the reach of NATO and Albanians, the Albanian refugees returned and another 250, 000 Serbs left (Гускова Е. Ю. 2001).

According to 2011 statistics, Serbs make 83% population in Serbia (no Kosovo data). In some neighboring countries, Serbs make a great deal of total population –31% in BiH, 29% in Montenegro, and 1, 8% in Macedonia. But these figures are getting smaller, due

акултурације. У АП Косову и Метохији Срби су 1953. године чинили 23,5%, 1991. г. око 10% а 2010. г. само 5,3% становништва. У Хрватској је удео Срба 1953. г. износио 15%, 1991. године 12,5% а 2011. само 4,5%.

4. Посебно трагичан вид етничке ревизије је геноцид и етничко “чишћење”. У току Другог светског рата депортовано је у концентрационе логоре око 185 000 Јевреја из Бесарабије и Буковине, 62 000 из Грчке, 17 000 из делова бивше Југославије који су били под управом сила Осовине и десетине хиљада са територија под управом НД Хрватске. На територији тзв. Независне Државе Хрватске било је убијено преко 500 хиљ. Срба, 80 хиљ. Цигана (Рома), преко 20 хиљ. Јевреја и неколико хиљада људи других националности. На територији Косова и Метохије Албанци су истребили око 10 хиљ. Срба, а око 100 хиљ. Је избегло пред албанским терором из те покрајине. Приближно толико је досељено Албанаца из Албаније (Китрофф, 1993; Костаницк, 1963; Никифоров, 2013).

5. Етничка толеранција и мултикултурализам. То је етничка политика која признаје културне посебности етноса. Велики проблем данас на Балкану је унификација етничких политика различитих држава и превазилажење двојних стандарда према одређеним етносима. У том односу процеси “дебалканизације” су могући само ако се етнички проблеми деетатизују и деполитизују и остану само као карактеристике грађанског друштва. Преобраћајући се у геополитичке карактеристике, оне воде ка “балканизацији” путем аутономаштва, сепаратизма и иредентизма.

Балканске земље постају све више моноетничке, упркос европској реторици о мултиетничности и мултикултуралности. Тако у титуларна нација чини у Бугарској 84,8%, Румунији 88,6%, Албанији 91,7%, Грчкој 93,7%. Другачија је ситуација једино у Македонији где Македонци чине 64,2%, Албанци 25,2%, Турци 3,9%, и т. д. Албанци су у Македонији чинили 1953. године 12,5% становништва, а 2011. године 25,2%. На Косову и Метохији чинили су 1948. г. 68,5%, 1991. г. 81,6% а 2011. г. око 92%.

to emigration and acculturation. In 1953 Serbs made 23, 5% of Kosovo and Metohia population, in 1991 10%, and in 2010 only 5, 3%. In Croatia, the Serbs percentage in 1953 was 15%, in 1991 12, 5%, and in 2011 only 4, 5%.

4. the most tragic type of ethnical revision is genocide and ethnical “cleansing”. In WW II, around 185, 000 Jews from Bessarabia and Bukovina were transported to concentration camps, 62, 000 from Greece, and 17, 000 from former Yugoslavia including tens of thousands from NHD (Independent state of Croatia). In NDH territory, 500, 000 Serbs, 80, 000 Gypsies, more than 20, 000 Jews and a few thousands of other nationalities were killed. In Kosovo and Metohia territory, they exterminated around 10, 000 Serbs and some 100, 000 fled from Albanian terror. Approximately the same number of Albanians from Albania settled there instead (Китрофф А. 1993; Костаницк Л. 1963; Никифоров К., 2013).

5. Ethnical tolerance and multiculturalism. It is an ethnical policy that recognizes cultural specificities of all ethnos. Nowadays, in the Balkans, there is a huge problem of unification of ethnical policies of different states and double standards for some ethnic groups. Therefore, processes of “debalkanization” are possible only if these issues are depoliticized and remain features of a civil society. If they turn into geo-political features, they will lead towards “balkanization” via autonomies, separatism, and irredentism.

The states in the Balkans are turning more and more mono-ethnic despite the European rhetoric of multi-ethnicity and multi-culture. Thus, the national ethnics in Bulgaria make 84, 8%, in Romania 88, 6%, in Albania 91, 7%, in Greece 93, 7%. The situations is different only in Macedonia, where Macedonians make 64, 2%, Albanians 25, 2%, Turks 3,9%, etc. In 1953, there was 12, 5% Albanians in Macedonia, and in 2011 they were 25,2%. In Kosovo and Metohia, in 1948 they were 68, 5%, in 1991 81, 6%, and in 2011 around 92%.

ЗАКЉУЧАК

Балкан је специфичан регионални конгломерат различитих народа, култура, религија и језика. Кроз турбулентну историју у том региону су се смењивали бурни догађаји и ратови, који су доводили до различитих процеса етничких интеграција и дезинтеграција. Ако се за Америку каже да је „лонац за претапање“ (melting pot) имиграната различитог етнокултурног порекла, онда се за Балкан може рећи да је „узаврели лонац“ у којем превире различите културе, религије и етнички идентитети.

Менталитет балканског човека је менталитет раскршћа, вечите дилеме, нестабилности и бесмисла. Ни етнички идентитети овде нису вечни и непромењиви. Данас се балкански народи налазе пред културним избором – балканизам или европеизам. Балканизам се представља у различитим жанровима литературе и уметности, као „антиевропа“, антисистем, хаос, партикуларизам, конфликт, скандал, укратко бесмисао. Европеизам се пропагира као смисао зајеничког европског дома, који почива на интеграцији, толеранцији, демократским идеалима, људским правима и правној држави, мултикултурализму. Ипак, балканизам је европско друго „Ја“, и зато она не може бити равнодушна према њему.

CONCLUSION

The Balkans is specific regional conglomerate of different peoples, cultures, religions, and languages. The turbulent course of history in the region has seen wars and turmoil, which have brought down to different processes of ethnic integrations and disintegrations. If we say America is a melting pot of immigrants with different ethno-cultural background, then the Balkans is „boiling pot” in which different cultures, religions, and ethnic identities combine.

The mentality of the Balkan man is the mentality of crossroads, a never-ending dilemma, instability, and nonsense. The ethnic identities in the region are neither eternal nor unchangeable. In modern time, the peoples of the Balkans are facing a cultural choice – Balkanism or Europeism. Different genres of literature and arts represent Balkanism as an „anti-Europe“, anti-system, chaos, particularism, conflict, scandal, nonsense. On the other hand, Europeism is an idea of a common European home, which is based upon integration, tolerance, democratic ideals, human rights and legal state, multiculturalism. Still, Balkanism is a European other „self“, which is why Europe cannot treat it with indifference.

ЛИТЕРАТУРА/BIBLIOGRAPHY

1. Буркхарт, Ј. (1996). *Разматрања о светској историји*. Београд: СКЗ
2. Campbell, J. (1963). The Balkans: Heritage and Community. In: *The Balkans in Tgransition*. Eds. Univ. of California Press
3. Carter, W., F. & Norris, H., T. (ed.) (1996). *The Changing Shape of the Balkans*. London: UCL Press
4. Cvijic, J. (1918): *La Peninsule Balkanique*. Paris
5. Чубриловић, В. (1983). *Одабрани историјски списи*. Београд: Народна књига
6. Дворниковић, В. (1937). *Душа Балкана, Књига о Балкану II*. Београд: Балкански институт
7. Džadžić, P. (1994). *Номо Balcanicus, Номо Heroicus I-II*. Beograd: Prosveta
8. Foucher, M. (1994). The Geopolitics of Southeastern Europe. *Eurobalkans*, № 15. Athenes
9. Грчић, М. (1984). Геополитички положај Југославије у прошлости и данас. *Зборник радова, св. 31*. Београд: Институт за географију

10. Грчић, М. (1995). Крајина као велика граница и етноконтактна зона. *Гласник СГД, свеска LXXV-1, стр. 37-46*. Београд: СГД
11. Грчић, М. (1996). Елементи политичке географије и погледи на геополитичке проблеме Балкана у делима Јована Цвијића. *Гласник, бр. 1, стр. 67-77*. Бања Лука: ГД РС
12. Грчић, М. (1999). Антропогеографски и геополитички проблеми Балкана. *Гласник, бр. 3*, Бања Лука: ГД РС
13. Грчић, М. (2000). *Политичка географија*. Београд: Географски факултет
14. Грчић, М. (2001). Компоненте географског положаја Србије. *Зборник радова, св. XLIX*. Београд: Географски факултет
15. Грчић, М. (2002). Српска државотворна идеја у простору и времену. *Гласник, св. 7*. Бања Лука: ГД РС
16. Грчић, М., Раткај И. (2004). Еврорегиони и еврокоридори као фактори интеграције земаља Југоисточне Европе са Европском Унијом. *Зборник радова, св. LI (2003)*, Београд: Географски факултет
17. Грчић, М. (2005). Промене у размештају становништва света узроковане геноцидом и етничким чишћењима. *Демографија, књ. II*. Београд: Географски факултет
18. Грчић, В., Стојчевић, М. (1994). Етнички и мањински конфликти на Балкану. *Међународни односи, № 5*. Београд
19. Гускова, Е., Ю. (2001). *Историја југославског кризиса (1990-2000)*. Москва
20. Илић, Ј., Spasovski, М. (1994). Geopolityczna specyfika Balkanów i Etniczne terytorium Serbów. *Sprawy narodowościowe, Том III, zeszyt 2 (5) PAN*. Poznań
21. Илић, Ј. (1994). Геополитичке особености Балканског полуострва и српско питање – историјско географски преглед. *Зборник радова научног скупа Принципи разграничења држава*. Београд: ВГИ
22. Kitroeff, А. (1993). *Approaches to the Study of the Holocaust in the Balkans*. In: *Friedmann S. S. (red.): Holocaust Literature – A Handbook of critical Historical, and Literary Writings*, Westport, Greenwood pres.
23. Kostanick, Н., L. (1963). *The Geopolitics of the Balkans*. In: Jelavich and Jelavich (ed.): *The Balkans in Transition*, California Press.
24. Кирова, Л. (1999). *Размисли за кърстопътя, Средновековните Балкани*. София: Академично издателство “Марин Дринов”
25. Кьосев, А. (2009). *Подвижните Балкани*. Изследования на проекта NEXUS (2000-2003). Предговор. София: Просвета
26. Luketić, К. (2012). *Balkan od geografije do fantazije*. Zagreb.
27. Михајлов, В. (2013). *Балканы как пространство проблемной наднациональной идентичности. Культурная и гуманитарная география*. Т. 2. № 2. s. 140-152 (www.gumgeo.ru).
28. Никифоров, К. (2013). Особенности этнических изменений на Балканах в XX в. *Глас CDXX, књ. 16-2012*. с. 519-529. Београд: Одељење историјских наука, Српска академија наука и уметности
29. Полян, П. (2013): *Принудительные миграции: предыстория и классификация* (www.memo.ru/history/deport/polyan0.htm.)
30. Prevelakis, G. (1994). *Les Balkans – Cultures et geopolitique*. Paris: Nathan Universite
31. Проданов, Б. (1995). Етнички и религиозни конфликти в југоисточна Европа. *Военен журнал 5*. София
32. Radovanović, М. (1998). Desrbizacija i albanizacija kosovsko-metohijske stare Srbije. *Arhiv za pravne i društvene nauke, knj. LIV, br. 3*. Beograd
33. Радовановић, М. (2003). О научним основама Цвијићеве антропогеографско-етнолошке школе и њеном значају за повезивање етничких процеса у српским земљама. *Глобус, бр. 28*. Београд: СГД
34. Радовановић, М. (2004). *Етнички и демографски процеси на Косову и Метохији*, Београд: Либер прес
35. Радовановић, М. (2008). Косово и Метохија – Антропогеографске, историјскогеографске, демографске и геополитичке основе. *Службени гласник*.

- Београд
36. Стојановић, Т. (1997). *Балкански светови. Прва и последња Европа*. Београд: Equilibrium
37. Тиндеманс Ј. (ед.) (1997). Несвршениот мир. Доклад на Меѓународната комисија за Балканите. Софија
38. Todorova, M. (1997). *Imagining the Balkans*. Oxford University Press. New York, 1997. Srpski prevod: Todorova, M. (1999). *Imaginarni Balkan*. Beograd: Čigoja štampa
39. Тодорова, М. (2010). *България, Балканите, светът: идеи, процеси, събития*. София: Просвета